

УДК 007:304:659.3

Сергій Демченко

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ
АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ МЕДІАОБРАЗУ
НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

Йдеться про створення позитивного медіаобразу України шляхом подолання кризи національної ідентичності.

Ключові слова: *медіа, медіаобраз, міф, соціалізація суспільства, громадська думка, національна ідентичність.*

Речь идет о создании позитивного медиаобраза Украины путем преодоления кризиса национальной идентичности.

Ключевые слова: *медиа, медиаобраз, миф, социализация общества, общественное мнение, национальная идентичность.*

The article focuses on the creation of positive media image of Ukrain by overcoming the crisis of national identity.

Key words: *media, media image, myth, socialization, social opinion, national identity.*

Поява на мапі світу нової держави — незалежної України викликала неоднозначну реакцію її сусідів і міжнародного співтовариства та призвела навіть до певних ускладнень у зв'язку з її визнанням. Парадоксально, але одну з найпотужніших в економічному, науково-технічному, промисловому відношенні республіку колишнього СРСР, яка за територією та кількістю населення відразу стала в ряд найбільших держав Європи, знали у світі лише у зв'язку з Чорнобилем та наявністю на її території ядерної зброї.

Проте для утвердження країни як повноправного члена світового товариства вона повинна мати гідний імідж, неповторний «медіаобраз», який дозволить відразу виділити її серед інших. Окрім того зміни, які відбулися в державному та громадсько-політичному устрої країни, призвели до суттєвої перебудови настроїв громадян, яку можна кваліфікувати як кризу ідентичності.

Пов'язана з цим проблема створення «медіаобразу» країни як її зовнішнього іміджу, так і його сприйняття всередині того чи іншого суспільства вже розглядалась західними дослідниками на прикладі Західної Європи та США (див. напр.: Е. Аронсон і Е. Пратканіс [1], А. де Токвіль [10], П. Шампань [12] та інші). Після прийняття сусідньою Росією у кінці 90-х рр. минулого століття Національної інформаційної доктрини до теми привабливого іміджу держави все частіше звертаються російські фахівці (М. Гельман [4], Д. Ольшанський [8], І. Панарін, Л. Панарін [9] та деякі інші).

В Україні в означеному нами ракурсі до проблеми почали звертатись лише зараз, у зв'язку з підготовкою та проведенням Євро-2012. До цього вона лише побіжно розглядалась в роботах А. Куліша [7], В. Карпенка [5], В. Циганова [11].

Тож проблема, яка розглядається у розвідці, на наш погляд, є *актуальною*, бо «медіаобраз» України у суспільній свідомості її громадян, як і тісно пов'язаний з цим позитивний імідж держави за її межами має і теоретичне значення, і практичне наповнення.

Перш ніж отримати незалежність Україна майже триста років знаходилась у складі двох сусідніх імперій (російської та австро-угорської), а потім більше семидесяти вже у складі радянської імперії. Це не могло не накласти відбиток на сприйняття українцями власної ідентичності та на їх ціннісні орієнтації. Боротьба режимів обох імперій проти будь-якого виявлення українства (особливо на території царської Росії), а також близькість слов'янських етносів сприяла асиміляції українців, що дозволяло їм посісти не лише гідні місця в суспільній ієрархії, але й влитись у владну еліту. В радянські часи цей процес продовжився із ще більшою інтенсивністю, що дало змогу вихідцям з України навіть певний час очолювати тоталітарну імперію.

Саме ці процеси ускладнювали і пробудження національної самосвідомості українців, і розповсюдження в широких масах ідеї боротьби за національне визволення та самовизначення. Ще Т. Г. Шевченко у грізному зверненні до «братів моїх, гречкосіїв» вказував на ці особливості національної ментальності.

Ось чому під час розпаду комуністичного блоку та радянської імперії консолідація, наприклад, поляків чи народів країн Балтії відбувалася навколо ідеї «свободи» та «державної незалежності» як наріжних каменів існування нації і держави. В Україні в цих процесах

акцент (і зараз важко сказати, свідомо чи несвідомо) ставився на інших речах.

Нині про це мало згадують, але українці протягом одного року пройшли через два референдуми щодо своєї незалежності. На першому, який проходив під контролем вже втрачаючої владу компартійної еліти, близько восьмидесяти відсотків населення України висловились за перебування її у складі оновленого Союзу. Звичайно, і саме формулювання питань в бюлетенях, і звична масована пропаганда зіграли свою роль. Але ж прибалти вже тоді сказали ідеї реанімації імперії рішуче «ні».

Другий референдум відбувався після краху ГКЧП та заборони компартії. Свободу агітувати отримали на цей раз прихильники націонал-радикального перетворення держави. Але що найбільше запам'яталось з тієї агітації? Не гасла про омріяну свободу і незалежність (вони якось проходили ніби «другим» планом), а листівки з «меркантильно-прагматичною» аргументацією: Україна виробляє та видобуває майже сто відсотків того, дев'яностого іншого, сімдесят того, але вона змушена «годувати» інші республіки, а від того потерпає сама. Залишимо ці багатства у себе, заживемо щасливо і заможнo...

У тому політичному лукавстві («мета виправдовує засоби», не нами придумано) було закладено підводне каміння споживацького відношення до самої ідеї незалежності. Невідомо, чи є такі громадяни Польщі, Литви, Естонії, Латвії, що під час нинішніх опитів вважають помилкою набуття їх країнами незалежності, а ось серед українців їх все ще значний відсоток. Виходить, ідею реалізували до того як вона по справжньому оволоділа масами?

Навіть компартійна еліта країни розгубилася під бурхливим тиском стихії розпаду, яка йшла не «знизу», не від одностайного народного руху а, як це було зазвичай, «зверху», ініційована тією частиною всесоюзної партноменклатури, яка готова була прийти до влади навіть ціною знищення імперії.

Телебачення залишило унікальне свідоцтво, що влада буквально «валялась» під ногами, її треба було просто взяти: декілька десятків нових депутатів — політв'язнів і справжніх борців за незалежність України вносять у приміщення засідань Верховної Ради величезний жовто-блакитний прапор, щоб прикрити ним статую Леніна, яка тяжіє над президією, а розгублений спікер і майбутній президент

Л. М. Кравчук лише повторює, забувши про включений мікрофон: «Куди ви його прете?»

Але номенклатура не була б собою, якби не подолавши ту швидкоплинну розгубленість, не пішла звичним для неї шляхом і не очолила процес набуття незалежності. Непривабливі телекадри потроху забуваються, натомість вестибюль Верховної Ради прикрасила парадна картина «Український народ отримує незалежність з рук Кравчука-Плюща «со товарищи».

Зрозуміло, вказані моменти, як і відсутність єдності у поглядах на майбуття країни її східної і західної частин не могли не зумовити розшарування громадян, їх аномію, політичну апатію тощо. Звичайно, криза національної ідентичності не завадила появи вже у роки незалежності паростків того, що фахівці називають «етноренесансом» чи «націоглобалізацією» [див.: 6, 22].

Подолання кризи ідентичності в країні неквапливо відбувається, але скоріше «знизу», бо воно не стало поки що по-справжньому стратегічним завданням суспільства, держави та її еліти. Рівень осмислення цієї проблеми останньою засвідчує назва книги одного з наших президентів: «Україна — не Росія». З цим, здається, погодились вже навіть наші північні сусіди. Але хто ж тоді ми?!

Ось тут і повинна була сказати своє вирішальне слово національна еліта, яка мала консолідувати суспільство, показати йому шляхи вирішення найбільш важливих державницьких, політичних, економічних та соціальних проблем і повести його за собою. Вітчизняна еліта не змогла піднятися до рівня цієї справді історичної місії та, власне, і не намагалась цього зробити. Навпаки, вона максимально використала роз'єднаність нашого суспільства, його абсолютну неготовність до життя в умовах свободи, незалежності, демократії. Все це дуже швидко призвело до соціальної апатії, зневіреності переважної більшості громадян у власних силах та можливості хоч що-небудь зробити у власній країні, розчаруванні чи не половини населення у самій ідеї української державності, її необхідності та ефективності.

Чому так вийшло? Перше, що приходить на думку, процеси перетворень очолила компартійна номенклатура, що встигла вийти з лав КПРС прямо в ніч напередодні проголошення незалежності. Це так і не так. Адже і Польщу очолював два терміни колишній комсомольський ватажок Квасневський, якому вдалось зробити країну по-

вноцінним членом європейської спільноти, привести її до НАТО і в ЄС. Однак різниця між ним і колишнім секретарем української компартії Кравчуком у тому, що Квасневському передував ярий антикомуніст Валенса, а Кравчукові — сам Кравчук. Дисидент Валенса можливо мав замало конструктивну для розбудови нової Польщі, зате він чітко знав, що із старої Польщі має бути знищено. З усією рішучістю, яка може бути проілюстрована хіба що рядками з «Інтернаціоналу», він взявся корчувати та виполювати польське політичне та соціальне поле, надихаючись та надихаючи інших ідеєю великої і справді незалежної Речі Посполитої.

Цей «штурм і дранг» антикомуністичної опозиції (хотів він того чи ні) спричинив і до відповідної селекції у рядах колишньої номенклатури. Залишились на поверхні і, як наслідок, очолили польську «лівіцю» тільки ті, хто не був заражений ідеологічної ортодоксією, хто справді хотів по-новому бути корисним Батьківщині та її народу.

«Тільки дурень не міняє своїх переконань», сказав хтось з європейських циніків часів декадансу. Квасневський їх без коливань поміняв і в розумінні стратегічних завдань, що стояли перед державою, зміг піднятися до рівня Валенси. Що ж стосується тактичних, особливо державотворчих завдань, то він як політичний менеджер, що вже мав непогану школу, був явно привабливіший в очах поляків, ніж несамовитий руйнівник Валенса. Ось чому розбудову нової Польщі на підґрунті, закладеному останнім, випало зводити першому.

Серед тих, хто вистраждав незалежність України, пройшов заради неї через тюрми, табори і тортури, не знайшлося, на превеликий жаль, нашого Валенси, якого б прийняла переважна більшість населення. Далися взнаки і інша, ніж у поляків та прибалтів, налаштованість і потреба у свободі і незалежності, і небажання вчорашніх соратників по боротьбі і стражданням ділити з кимось гетьманську булаву. Не наше покоління перше, бо як мудро підмічено ще нашими пращурами: «Де два українці, там три гетьмани».

Президент Кравчук та його оточення заходились будувати «номенклатурний капіталізм», тобто «розбудовувати державу» прямо під себе, бо вже не треба було чекати вказівок чи боятись окрику із Москви. Вони легко мімікрували в нових умовах, підхопивши гасла націонал-радикалів (нема «більш ревнісного католика, ніж ново

обернений протестант»), оволоділи «зовнішніми атрибутами» демократії: альтернативні вибори, багатопартійна система, плюралістичні ЗМІ, — але залишили незмінними повний контроль чиновників усіх рівнів за розподіленням матеріальних і фінансових потоків. Структуру такого суспільства дуже влучно охарактеризував свого часу О. Мороз: «Спосіб виробництва соціалістичний, а спосіб розподілу капіталістичний» [цит. за: 3,4].

Справа не лише в тому, що партійна і комсомольська номенклатура радянських часів як Фенікс із попелу відродилась в незалежній Україні: 73 % серед посадовців першого ешелону та майже 80 % на обласних та міських рівнях. Головне, що в нашій країні, на відміну від Польщі, Чехії, тих же країн Балтії, не відбулися по суті зміни у «критичній масі» політичної еліти. Бо окрім вихідців з колишньої партійної, радянської, господарчої та комсомольської номенклатури її склали в Україні ще й ті, кого прийнято уналежнювати до «нової буржуазії». Для представників цього прошарку найважливішим фактором утвердження стала здатність знайти «спільну мову» з представниками влади з метою конвертації влади у власність, а власності — у ще більш потужну владу. Принципове співпадіння мотивації та завдань створило передумови для симбіозу номенклатурної та «новобуржуазної» еліти.

Саме ця еліта доволі швидко зорієнтувалась як у механізмі розбудови владних структур, так і у хитросплетіннях бізнесу та тіньового сектора економіки й політики. Ось чому не слід перебільшувати неготовність вітчизняних можновладців до керівництва державою та проведення економічних реформ. Суспільна неефективність їх діяльності була пов'язана не з дефіцитом знань, навичок чи досвіду, а в повній відсутності необхідності враховувати інтереси держави та суспільства. Подібна необхідність виникає під впливом моральних принципів еліти, або дієвих механізмів її політичної відповідальності, або під тиском громадянського суспільства. Два останні фактори в Україні ще відсутні. А мораль колишньої номенклатури та нових буржуа, на жаль, не включає в себе таку чесноту як служба народові.

Важливо і те, що такі поняття як консолідація народу, «національна ідея», соборність держави в країнах, де політичний устрій базується на принципах громадянського суспільства, лише мінімально формується під впливом ірраціонального. Важливу роль у цій обставині

зіграло те, що таке суспільство «росло знизу», його відношення до влади, загальнонаціональних святинь та спільних символів вибудувалось переважно на раціональній основі, без участі метафізичного начала [див.: 2, 297].

Прикладом цього може послужити відношення пересічних американців до сексуального скандалу, який розгорнувся навколо президента Клінтона. Переважна більшість з них, як засвідчували багаточисленні опитування, засуджували його поведінку як чоловіка і батька, але були проти імпічменту главі держави, який домігся значних успіхів у її керівництві [10, 234].

На жаль, ні в громадській свідомості, ні в медіа України західна модель влади ще не укорінились, десакралізація влади так і не відбулася. Тут ми виявляємося ближчими до Росії, де до сьогодні домінує міф про владу, в центрі якого обов'язково повинен стояти її персоніфікований носій. Проте для Росії, яка оголосила себе правонаступницею не лише Радянського Союзу, але й фактично колишньої Російської імперії, це виглядає як повернення до вікових традицій. У дикому, на перший погляд, об'єднанні комуністичного гімну з царськими орлами на гербі є і своя логіка, і своя історична закономірність. Росія (як «Третій Рим») лише частково успадкувала традиції «Другого Риму» (Візантії), але на відміну від нього не прийняла принципу розподілу світської та духовної влади. Прихід нового царя до влади супроводжувався чи не укладанням угоди з Богом, після чого він тримав відповідь не лише за свої, але й за вчинки підданих перед Всевишнім. Теза про загальну рівність перед Богом була замінена тезою про рівність перед монархом, ще й робило монархію абсолютною.

Не маючи подібної владної традиції, ми успадкували її метафізичний зміст, що знайшло своє відображення в нігілістичному ставленні наших співгромадян до інституту права та й до наших владних інститутів. Натомість «державні мужі», що їх обирала країна, знаходились у річищі національної міфологічної традиції, пов'язаної з очікуванням «добраго барина».

Таким чином, сучасний медіаобраз України все ще знаходиться в межах соціальних очікувань, що закріплені в специфічних конструктах колективного несвідомого нації. Як і зовнішня та внутрішня політика держави, він має ситуативний характер, його картина не стільки динамічна за своїм характером, скільки імпульсивна, фрагментар-

на, як той колаж образу держави, що вимальовується із публікацій в ЗМК. Цей образ країни скоріше роз'єднує громадян, ніж виступає у ролі засобу їх об'єднання та консолідації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аронсон Э., Пратканис Э. Эпоха пропаганды: механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление / Э. Аронсон, Э. Пратканис ; пер. с англ. Волкова И. Н., Волкова Е. Н., науч. ред. Волкова Е. Н. — СПб. : Издательский дом «Нева», 2002. — 380 с.
2. Вебер М. Политика как профессия и призвание / М. Вебер // Избранные произведения. — М. : Прогресс, 1990. — 805 с.
3. Выдрин Д. «Перемены, мой друг, перемены...» / Д. Выдрин // Зеркало недели. — 2004. — № 11. — С. 24.
4. Гельман М. Русский способ. Терроризм и масс-медиа в третьем тысячелетии / М. Гельман. — М. : Аспект Пресс, 2003. — 118 с.
5. Карпенко В. Преса і незалежність України. Практика медіа-політики 1988–1998 / В. Карпенко. — К. : Інститут журналістики КНУ імені Т. Шевченка, Нора-Друк, 2003. — 350 с.
6. Кастельс М., Киселева Э. Россия и сетевое общество / М. Кастельс, Э. Киселева // Мир России. — 2000. — № 1. — С. 15–32.
7. Куліш А. Практика PR по-українському. Щоденні поради PR-початківцям / А. Куліш. — К. : «АДЕФ-Україна», 2005. — 336 с.
8. Ольшанский Д. В. Политический PR / Д. В. Ольшанский. — СПб. : Питер, 2003. — 544 с.
9. Панарин И., Панарин Л. Информационная война и мир / И. Панарин, Л. Панарин. — М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. — 384 с.
10. Токвиль А. О демократии в Америке / А. де Токвиль. — М. : Прогресс, 1992. — 420 с.
11. Цыганов В. Медиа-терроризм. Терроризм и средства массовой информации / В. Цыганов. — К. : Ника-Центр, 2004. — 124 с.
12. Шампань П. Делать мнения: новая политическая игра / П. Шампань. — М. : Socio-Logos, 1997. — 247 с.